

kevesebb a középiskolába járó tanulók száma és legnagyobb a reális-
ták száma; mi ép ellenkezőleg állunk, a mit bizonyára nem irigyel-
nek tőlünk. Ausztriában különben is bámulatosan fejlődött a reál-
iskolai intézmény. 1885/6-ban volt 18,280 reálisiskolai tanulójuk,
1902/3-ban 39,923; a szaporodás 118 %, míg a gymnasistáknál ugyan-
azon időközben csak 34 %. Poroszországban, a hol 295 gymnasium-
mal 37 főreálisiskola áll szemben, az utóbbiaknak tanulólétszáma 1892/3
óta 18 %-kal szaporodott. S ennek daczára Ausztriában még folyton
a reálisiskoláknak szaporításán fáradoznak, hogy a mindinkább fokozódó
közszükségletnek eleget tegyenek. 1902/3-ban újonnan felállítottak há-
rom állami gymnasiumot és öt állami reálisiskolát (közülök kettő cseh);
a jövő 1903/4. iskola évben pedig csupán Bécsben négy új reálisiskola
van tervbe véve. A legutolsó statisztika szerint Ausztriában van 219
gymnasium 75,768 tanulóval és 113 reálisiskola 39,923 tanulóval. Csú-
pán Csehországban 5809 német + 9473 cseh gymnasistával szemben
van 4386 német + 9025 cseh realista; Morvaországban 3400 né-
met + 5208 cseh gymnasistával szemben 4186 német + 9792 cseh
realista.

A két nembeli magyar középiskolának ezt a feltűnő, visszás és
egészségtelen aránytalanságát nem ma teszem először szóvá; cikkekben
és értesítőkbⁿ * évek óta küzdök a reálisiskoláknak társadalmi, és hogy
úgy mondjam, miniszteri egyenjogosítása mellett, de hiába. Hátha
ezeket az adatokat fontolóra veszik!? Hisz az idei közoktatásügyi
kötségvetésnek a pénzügyi bizottságban való tárgyalásakor a minisz-
ter úr kijelentette, hogy a gymnasiumok számát maga is elégséges-
nek tartja, s ha új középiskolára van szükség, leginkább reálisiskolát
állít fel.

KEMÉNY FERENC.

HAZAI IRODALOM.

Báró Eötvös József összes munkái XI—XX. kötet. Budapest, Révai
testvérek kiadása 1902—1903. A teljes 20 kötetből álló mű ára füzve 80 K.

Eötvös összes műveiből megjelent a XVI—XX. kötet, s így a
múlt esztendőben kiadott öt kötettel teljessé lett a gyűjtemény. Együtt
van végre a húsz díszes kötet: az irodalom és az iskola minden

* L. Az egri áll. reálisiskola 1892—3. évi Értesítőjében a következő
értekezést: A gymnasium viszonya a reálisiskolához. Ott az 56. lapon több
tételt állítok fel, mely közül álljon itt csak a következő: *Alreálisiskolák* na-
gyobb városok népesebb főreálisiskolái mellé is felállítandók.

barátja, a közélet minden komoly munkása örömmel tekintheti egykori vezérünknek írott alkotásait.

Mielőtt a legutóbb megjelent köteteket méltatjuk, vessünk egy pillantást az egész kiadásra. Azt a reményt, melyet az első kötetek megjelenéséhez fűztünk, a többiek is beváltották, végre olyan kiadásban bírjuk Eötvöst, mely minden tekintetben megfelel a követeléseinknek. Minden jelentős munka kiadásában fontos, hogy megbízható szöveget kapjon az olvasó, de kétszeresen fontos az ilyen gyűjteményes, nagyarányú vállalatnál, mely hosszú időre elvágja az útját újabb kiadásnak. Az ilyen munkában elkövetett hibát nem lehet helyrehozni, s ha valamit a kiadó vagy a nyomtató sokszor mellékes, kicsinyes okból föláldoz, az súlyosan érzeteti később hatását. Az Eötvös-kiadás megteremtőit nem érheti ilyen vád; nemcsak gondosan adták a szöveget, híven a nagy szerző szándékához, nemcsak külső, technikai szempontból nyújtottak kifogástalant, hanem kinyomatták Eötvös összes magyarul írt műveit,* azokat is, melyek eddig csak kéziratban voltak meg. A kötetek elrendezését talán másképen szerettük volna, a költeményeket és színműveket közvetlenül a többi szépirodalmi alkotáshoz kapcsolva, a kisebb és nagyobb politikai fejtegetéseket — cikkeket, beszédeket, tanulmányokat — jobban egymás mellé állítva akartuk volna látni, de ez valóban harmadrangú fontosságú kérdés, a kötetek más beosztása pedig, bármilyen kívánatosnak is látszott volna pl. a politikai fejtegetéseknek időrendbe való osztása, megtört volna a technikai akadályokon: rövid pár lapnyi cikkek és hosszú, kötetekre terjedő állambölcseleti iratok olyan tarka egymásutánban folytak Eötvös tollából, hogy kellő csoportosítás nélkül szétvetették volna a kötetek korlátait.

Az utolsó két sorozatból tanulmányait, költői műveit, Gondolatait jelen alkalommal mellőzhetjük, a közönség ismeri Eötvös régebbi kiadásából, annál érdekesebbek politikai cikkei és levelei. E két kötetnek (XVII. és XX.) összeállítása sok figyelmet, nagy gondot, lelkiismeretes kutatást követelt a munkák kiadójától, Voinovich Gézától. Az előbbi kötet megszerkesztésével teljesen meg lehetünk elégedve, bár valószínűleg nincs meg benne Eötvösnek minden fontosabb cikke. Ennek a kívánságnak megfelelni lehetetlen is lett volna, mert Eötvös igen sok cikkét névtelenül írta, így a kiadó csak akkor vehette föl e

* Németül írt röpiratait, melyeknek eszméi föltalálhatók magyarul írt műveiben s a melyek mint alkalmi iratok úgy sincsenek nagyobb gondal megírva, nincsenek fölvéve a gyűjteménybe. Tartalmuknak részletes ismertetése megtalálható a kiadótól (Voinovich Gézától) szerkesztett jegyzetek között.

névteleneket a gyűjteménybe, ha Eötvös szerzősége minden kétségen kívül volt. Viszont az ő jegyét (E.) mások is használták, itt szintén óvatosnak kellett lennie, ha nem akart tévedni. A két fenyegető örvényt szerencsésen elkerülte Voinovich; amit e kötetben olvasunk, az kétségtelenül Eötvösé.

A levelek összeállításában ¹ azonban nem értünk vele teljesen egyet. Úgy sejtjük, hogy a rendelkezésére álló leveleket nem közölte mind, csak azokat, melyek «közdolgokról szólnak» s a «bizalmas közlések» közül sokat elhagyott, mivel «reájuk a történetíró és a közönség nem tarthat igényt.» Ettől a szemponttól vezetve az általános érdekű levelekből is el-elhagyott olyan részleteket, melyek szerepe nem valók a nagyközönség elé. Igaz, hogy a közélet terén szereplő egyéniségek iránt tartózkodást parancsol az illem és velük szemben az irodalomnak diszkrétnek illik lenni, de a Voinovich alkalmazta mérték kissé szigorú volt. Aki be akar hatolni egy nagy egyéniségbe, annak sokszor épen egy-egy ilyen aprólékosnak látszó megjegyzés ad alkalmat, hogy bepillantson a lélek rejtelseibe, és az az érdeklődés, mellyel nagyjainknak még kisebb jelentőségű tetteit, életüknek kisszerűbb, hogy ne mondjuk köznapibb fordulatait kísérik, jóval több a pusztá kíváncsiságnál. Nem mondjuk, hogy Eötvös leveleinek minden sorát közölni kellett volna, ami a családi viszonyokra vonatkozik, ami nagyon személyes természetű, azt a jó érzék tiltja közbirtokká tenni, de jól esett volna, ha e kiadás révén egyet-mást, amit lehet közölni, megtudtunk volna Eötvös magánéletéből.² Nagyon emelte volna a levelezés becsét, ha a kiadás nem szorítkozik csak azokra a levelekre, a melyeket Eötvös írt, hanem helyet kapnak benne a hozzá írt levelek is. A közönséget kétségen kívül érdekelte volna, milyen volt Eötvös egy-egy levelének hatása, mint vélekedtek eszméiről, terveiről azok, akiket leveleivel megkeresett. Szavainknak igazságát a kiadó is érezte, legalább Eötvös egyik fontos levelére (a francia-német háború idején Andrásyhoz) közli a választ s egy másiknak meg az előzményét (Arany János levelét) és még egy-két hozzá írt levelet lenyomat. Úgy látszik, olyan tekintetek akadályozták abban, hogy ezt a kivételes eljárást rendszeressé tegye, melyeket nem állt módjában legyőzni. Még egy megjegyzést a levelek egymásutánjára. Voinovich a leveleket a címzettek szerint csoportosítja s az egy személyhez írottakat időrendben közli. Mivel bennünket a levelek első sorban Eötvös miatt érdekelnek, az ő fölfogását akarjuk megismerni a kor eseményeiről,

¹ A levelek egy része már megjelent nyomtatásban.

² Annál inkább, mert szerencsére így is maradt elég apró, egészen bizalmas nyilatkozat a levelekben.

az uralkodó problémákról s mintegy alapot keresünk bennük, hogy megrajzoljuk magunknak Eötvös gondolat- és érzelmvilágának fejlődését: sokkal célszerűbb lett volna a leveleket, mint Váczy János teszi Kazinczy Levelezésében, nem tekintve a címzetre, pontosan időrendbe szedni. Így Eötvösnek egy dologra vonatkozó megjegyzései nem darabolódtak volna többfelé, s az olvasó se zökkenne ki a gondolatkörből, mikor egy-egy új csoport levél olvasásához kezd. A kiadó előtt talán Arany leveleinek elrendezése lebegett mintaképen, amelyben szintén van ilyen csoportosítás, de ott is megelőzi bizonyos időrendi tagolás: Arany pályája szerint hat csoportra vannak osztva a levelek és csak ezen csoportokon belül rendezkednek el a címzett szerint.

Az első kötetek megjelenése alkalmával panaszkodtunk, hogy a kiadó igen szűkmarkúan bánik a jegyzetekkel. Az utolsó kötetekkel ebben a tekintetben meg lehetünk elégedve; mindenütt bőséges, kimerítő magyarázattal kíséri Voinovich a szöveget. Nemcsak összeállítja pontosan az egyes művek eddigi kiadásait, hanem a költeményekhez közli a variánsokat, megvilágítja egy-egy vers vagy újságcikk keletkezésének körülményeit, a tanulmányoknál pedig kimutatja azt a kettős hatást, melyet egyfelől Eötvös vett a külföldi nagy gondolkodótól, másfelől ő tett rájuk. Megbízható kimutatást ad arról is, miképen alakult meg Eötvösnek egyik-másik tanulmánya (pl. a *Reform*) a régebbi vezércikkeiből vagy munkájából. Ezek a valóban nagy gonddal szerkesztett jegyzetek, melyek itt-ott egész kis fejtegetéssé bővülnek, lépten-nyomon bizonyítják Voinovich Gézának tájékozottságát a kor irodalmi és politikai viszonyaiban, de azt is, hogy Eötvös életének körülményeit, hosszú pályafutásának minden mozzanatát ismeri. Amit Eötvös mondott vagy tett, azt bele tudja illeszteni Eötvös gondolatvilágába, meg tudja fejteni jelleméből és viszonyaiból. Kétségtelen dolog, hogy sokkal többen vették meg Eötvös műveit, mint a hányan olvasni fogják, de aki elolvassa, az érezni fogja, mennyire megkönnyíti munkáját a kiadónak lelkiismeretes buzgalma.

Ugyancsak a kiadó tollából ered az egész munkát befejező életrajz, melyet az Akadémia pályadíjjal tüntetett ki. Nem rendszeres életrajz olyan értelemben, mint az irodalomtörténet kívánja, hanem a pályázat céljának és annak a helynek megfelelőleg, ahol megjelent, inkább essay. Eötvös életrajza csak erős vonásokkal van odavetve, sem részletesen kidolgozva, sem kiszínezve nincs, hanem helyette Eötvösről mint költőről és mint politikusról fest képet. Voinovich, aki ezt a formáját választotta volna az életírásnak, még ha a pályázat föltételei nem is kötötték volna ki, még e két fejezet keretében sem akart Eötvösnek minden jelentősebb költői alkotására és politikai tanulmá-

nyára kiterjeszkedni — az előbbi fejezet a regények közül jóformán csak a Karthausival és a Falú jegyzőjével foglalkozik — de a részletességet határozott, mélyen árnyékolt rajzzal pótolja. Irodalmi műveltsége, a külföldi eszmeáramlatok ismerése, könnyű, egyénítő, szépprózai stílusa kiemeli munkáját a mindennapi életrajzok sorából, azok a páros képek pedig, amelyekben Eötvöst a vele egy irányban haladó költőkkel vagy politikusokkal összeveti — bár az Eötvös—Kemény párhuzamban kissé elfogúlt Eötvös irányában — jellemző, a rokon és eltérő vonások találó kiemelése által igen érdekes alkotások.

Cs. E.

Chun Károly, Mélytengerek világa, átdolgozta dr. Szilády Zoltán.

Budapest, Lampel R. (Wodiáner F. és Fiai). 73 képpel és 15 melléklettel, 280 lap. Ára kötve 7 K.

Az 1872. évben indult meg a híres «*Challenger*» öt évi tengertudató hódító útjára. Az élet annyi mesésen csodás szülöttét kutatta fel rejtekében, annyi új színt, új alakot hozott felszínre, hogy hatásának ma is tudósok, művészek, gondolkodók eszme körében olyan hullámvérése van, mintha az egész utazás csak tegnap ért volna véget. A benyomásoknak, a motivumoknak kihatása a messze jövő szellemi munkásainak törekvéseit is irányítani fogja. A közel múltban 1898. július 31-én *Chun Károlynak* a déli sark felé vezetett expedíciója is annak a hatásnak az eredménye. Minden nemzet siet, hogy a tudomány újonnan föltárt kincseit megismerje, azért örömmel fogadjuk azt a jelentős munkát, amely ennek a kutatásnak eredményeit — kellőn idejében — magyar nyelvben bemutatja. A könyv *Chun K.* munkája nyomán dr. Szilády Zoltán tanár átdolgozásában jelent meg a *Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárában*, Lampel R. kiadásában. A szerző az eredmények felhalmozása helyett érdekes útleírásban, naplószerűen szakaszolva adja a tenger mélyét kutató tudóstársaság munkájának azokat az összefüggő, közérdekű eredményeit, amelyekben a *Valdivia* hajó által bejárt atlanti és indiai óceán, valamint a déli jegestenger áramairól, hőmérsékleti viszonyairól, mélységeiről, állat- és növényvilágáról összefoglaló áttekintést nyerhetünk. Beosztásában az is, hogy az utazás jelentőségét a déli sarkot övező jegestengerben végzett úttörő kutatásai révén nyerte, kellő módon kifejezésre jutott. Az ügyes tollal megírt művet az a figyelem, mellyel az érintett partok és szigetek természetrajzi viszonyait, népeit és a kultúrában tett haladásukat találóan és röviden jellemzi és illusztrálja, vonzó és könnyű olvasmánnyá teszi. Szívesen ajánljuk az érdeklődő olvasóközönség figyelmébe.

Lósy József.